

Teleki Béla

A Garázda nemzetség a Körösök völgyében

Az alábbi tanulmány adalék kíván lenni a Körösök völgyének történetéhez. A Garázda nemzetség megjelenésétől kezdve látványos politikai karriert futott be a XV. században. Többszörös adományok révén kiterjedt birtokrendszert épített fel, melyből számos család sarjadt. Célunk feljegyezni ezen tulajdonlások sorsát, elő- és utóéletét. Eközben megkíséreljük azonosítani a Teleki családok Garázda-kapcsolatát is.

A Garázda nemzetség eredete

A délszláv Vojk nemzetség Szent István királytól kapott Körös vármegyében (később Belovár-Körös és Pozsega), a Tapolca-patak mentén földet, amit a következő Árpád-háziak (pl. I. Béla 1052-ben) is megerősítettek. Ebből a nemzetségből került ki egyebek mellett a Csezmicsei, Zrodnai, Csernarekay, dúri Dur, keresztúri Voikffy, bajnoki Bajnok és a Garázda (Garasta, Garasda) család. (ENGEL, 2001)

A Luxemburgi Zsigmondhoz hű Garázda klán királyi adományok szerint Tolna (1358), Heves, Nógrád, Bodrog, Doboka, Fehér (1407), Békés, Bihar, Zaránd, Arad, Temes (1408) és Zala (1414) vidékén kapott birtokot. 1409-ben nyertek országos nemességet Dénes, Miklós és (Szilágyi) János sze-

mélyében, rokonságuk János, Imre, Pál és László testvérekből, László, Dénes, Lökös, Tamás, Imre, Péter unokatestvérekből állt. Az egyes családi ágak (keresztúri, csernarekai, mecsincei, istvándi, csöli, apari, laki, csázmafői, garazdinci, sztininczi, ibor-liszközi) később előszeretettel viselték a Teleki nevet aliterként.

A Garázda nemből eredeztetett családok közül a Telekiek Zaránd megyében Borosjenő és Szék, Békés megyében Ölyved, Nagy-Túr, Nagy-Telek és Ványa, Zalában Zágórhida és Domahida előneveit viselték. Az idetelepült Imre, László, János és Pál (1407) közül László utód nélkül maradt, a többiek Garázda, Teleki (Theleky, Teleky) és Csarnai néven Bihar, Békés, Arad és Zaránd vármegyében szaporították birtokaikat. Csarna egy Csorna-települést takar, mégpedig a Békéscsabától keletre húzódó egykori Csarnahelyet.

BARABÁS-nál (1895) azt olvassuk, hogy a gróf Telekiek egy Békés megyei Telekről veszik a nevüket. Ő maga nem tudja azonosítani ezt a települést, így a mi feladatunk lesz. Mivel a megyehatárok folyamatosan változtak, ezért ki kell térnünk a szomszédos megyékre is. Így kiterjeszthetjük a keresést Csongrád, Csanád, Kraszna, Heves, Külső- és Belső-Szolnok, Doboka (a későbbi Csongrád, Bihar-Szolnok-

A Garza birtokrendszer összefüggései a Körösök völgyében

Kraszna, Küküllő, illetve Szilágy megyék) területére.

A név etimológiáját követve igen egyszerű magyarázatot kapunk: a telek főnév közigazgatásilag behatárolt földegységet, birtokot jelent, eredetileg földművelésre elkülönített (felparcellázott), növénytermesztésre alkalmas területet értettek alatta. A Kárpát-medencében kiemelkedően sok „-telek” végződésű települést találunk, minélfogva a Teleki családok több gyökerből sarjadnak. Egyéb teleki előnevet viselő nemesek például:

- a Felvidéken: Geöbel, Keresztély, Tionl, Torna;
- a Partiumban: Varjassy, Balogh, Zachariás, Tercsi;
- Háromszéken: Bodoky, nagyváradi Horváth, Jósa, Donáth, Major;
- Közép-Erdélyben: Dragan, élesdi Jakabffy (igazából telegdi), Makó, Vánca.

Egyértelműen kitetszik, hogy az észak részeken a német lakosság vi-

seli a telek előnevet. Vonatkozó települést nem nehéz keresnünk, leginkább összetételes változatokban (pl. Aggtelek, Bústelek, Jánostelek). Nem szabad idekevernünk a Csanád nemzetségbeli Telegdi (Thelegdy) családot, tagjai bihari birtokosok voltak, Mezőtelegd központtal. Mezőtelegd része Mezőtelki/Teleki, ami szintén nem ide tartozik – lévén vizsgálatunk tárgya egy „Telek” nevű úgymond nemzetségtelen község. Hogy nemzetségtelen, az azért fontos, mert a nemesek önazonosításukkal (elő-, család- és keresztnév) különböztették meg, helyezték el magukat a társadalmi térképen. A Teleki név ebből a szempontból semlegesnek hat és egyféleképp univerzális.

Szintén el kell határolódnunk a székelylófő (dálnoki, bodoki és maksai) Telekiektől, továbbá a Telekessy családtól. Utóbbi Vas megyében eredt ágnak, Telekes községből. A német nyelvű Wikipedia (egy 1881-es kötet alapján) hibásan azonosítja az 1549-

ben hősködő Telekessy Imre veszprémi várkapitányt Telekiként. Meg kell említenünk, hogy az amerikai Kongresszusi Könyvtár gróf Teleki Pállal kapcsolatban a családot banális módon a Hunyad megyei Alsó-Telekről származtatja.

Visszatérve, az általunk vizsgált partiumi területen tucatnyi „telek” létezett, mivel az egyre inkább művelésbe fogott alföldi pusztá új településeit így nevezték. Ennél azonban bonyolultabb a helyzet. Telek helynevek jelenthetik

- ősmagyar falvak pihentetett (télen akolként trágyázott) területét;
- ómagyar falvak elköltözése vagy elpusztulása után maradt helyet;
- a középkor és újkor határán kialakított, kijelölt és felparcellázott települést.

REISZIG (1904) szerint a késő középkori betelepültek (pl. kunok, oláhok, székelyek) telepeit nevezték Biharban teleknek. A szó leginkább kiegészítő tag, -telek, -telekes, -teleke és -teleki formában. Ezúttal vegyük számításba egyenként a jelölteket, CSÁNKI (1890) alapján.

- A nagyváradi káptalan örökös birtoka Székelytelek. 1415-ben Széktelekként említik, melyből könnyen levonhatnánk a széki és a teleki predikátumokat. A kizárólagos egyházi birtoklás miatt azonban tovább kell keresnünk.
- A Köves-Körös-völgyi Telek „Poss. Teluk”, majd „Poss. Thelek” néven tűnik fel. A Telegdy, Haranglábi, Bolyai, g(y)erő-monostori Kemény, Folti, moci vagy héderfájai Barlabás (Barlabási), Lengyel, Ősi, csulai Váncsa (teleki Váncsa), Vizaknai, Bogáti, Altemberger családok birtokában. Később a Hunyadiaké, tőlük a szentiváni Székely (Szentiváni

és Héderfá(ja)i családokhoz kerül. 1523-ban már pusztá, később Magyarbólkény része, majd Marostelekként említik. Ma is létezik (Teleac), mindvégig román falu.

- Nagy-Telek Békésben (Körös)Tarcsa és Edeles határán feküdt. „Poss. Nagy Telek” (karadyáni) Majsai László birtoka 1491-től 1561-ig. XVI. századi pusztulását követően Szent-János-Telek pusztá nevében maradt meg Köröstarcsától délnyugatra.
 - Teleket (Thelek, 1462) mint Toldi-birtokot (Toldi)Nagyfalu és (Oláh) Szentmiklós közt sorolják föl.
 - Csanád megyében egy Telek (Thelek) valószínűsíthetőleg Nagylak és Egres között feküdt.
 - Zaránd megyében fekszik Őstelek (Ewsthelek), valamint Teleki, ami Thelek néven szerepel 1493-ban. Még 1453-ban a Miskeiek és Keczerék birtokaként merül fel. 1467-ben a Telekiek birtokaként is szerepel, feltételezhetően Miske (Tőzmiske) vidékén. 1511-ben Theleky-birtokként említik egy peres ügyben. Az egri püspök tulajdona 1549-ben.
 - Bihar vármegyében Nagytelek Mezőbaj (Bajj, Kisdedbaj) része volt.
- A Fekete- és Fehér-Körös találkozásánál lévő Őstelek- ill. Nagytelekről a Kettős-Körös mentén elérhetjük a Hármas-Körös-nél fekvő Nagy-Teleket. Ugyanígy, a bihari Telekről azonos távolsággal lecsuroghatunk a Sebes-Körösön Nagy-Telekig. Ha ez egy családhoz tartozott volna, az kiterjedt nemzetségi birtokrendszer feltételez.

Mezőbajt a néhai Zaránd megye Telekjétől csak a Fekete-Körös választotta el. Esetleg össze is tartozhattak. Ugyanez igaz a Toldi-birtok Telekjére:

Nagyszalonta (a Toldi család központja) 16 km-re északra található Mezőbajtól. Ezen a vidéken, a XVI. és XVII. század fordulóján ismerjük meg a grófi Teleki család őst, Mihályt, aki az ismert módon egyesül a Garázdörökséggel. Testőri kapitánysága nyomán fia, János borosjenői (Bihar vm.) előnévvel illetik.

A békés megyei Nagy-Thelekkel kapcsolatban rablóperben jelenik meg esküdtként Teleki Bálint (Valentinus de Thelek), 1479-ben. CSÁNKI az ölyvedei Telekiekről emlékezik meg, 1461-es és 1470-es okiratok alapján. Ölyved 2006-os ásatások alapján Gerla területével azonosítható, ami Póstelek társa, Békéscsabától keletre.

Ölyvedei előnevű még az Aczintus, Adorján, Bán, Csapó, Császár, Gacsal, Nagy, Ölyvedei (Eölvedy), Szőcs, Turkás, Vad, Vizesy és az Aranyos, Czigán, Csák, Csatári, Csegzei, Csenk/Csenke, Földes, Kenézi, Köpe, Kulcsár, Ötvös, Szabó, Szalonnás, Uras, (halásztelki) Sertöldi, Szakálos, Veres, továbbá a Gyoroki és Váczy családok. Ez talán rengeteg név egy községre, amelynek ma már hírét sem találni. A találatok többnyire alföldi nemes családokat mutatnak, így tudjuk, melyik településről van szó. 1525-ben további családnevek közt szerepel Elwthi Thelek Pál és György, valamint Theleky Imre, akik egy békési határrendezésben tanúskodnak.

Egy Ölyved volt, határtelepülésként azonban Csanád, Békés és Zaránd vármegye között vándorolt az évszázadokon át. Nevének jelentése mocsaras vidék, állati/környezeti eredetű – lásd „ölyves határ” a tihanyi apátság alapítólevelében. Ugyanakkor mint vadászölvytartó várnépek falva (mármint

békési váré) már első királyunk idején létesülhetett. Ha Elwth-et Előd-nek olvassuk, még távolabbi következtetéseket vonhatunk le.

Borosjenő-Szék és Nagytúr-Ványa párosa között helyezkedik el félúton Ölyved. BOROVSZKY (1896) szerint a falu 1427-ben a csanádi Nagylak tartozéka. Az 1403-tól regisztrált település (Ewlyweth, Elweth, Ewlweth) SZATMÁRI (2005) szerint 1593 és 1606 között pusztult el. Mások emlékezésében ugyanakkor 1689-ben égették fel utoljára a kurucok.

1461-ben Eölvedy Mihály Békés megye első alispánja. S. TURCSÁNYI (2008) szerint a békési várat környező falvak mind várjobbágyi eredetű nemesi községek voltak. Ilyen község az említett Csarna (Csarnahely) is.

A Csanád megyei Telek birtoka talán a teleki Varjasi családdal hozható kapcsolatba, akik (CSÁNKI olvasatában) „Therethy Lászlóval” és teleki Tercsi Jánossal egyetemben nyerik 1466-ban birtokaikat. A Zaránd megyében honos Teleki család feltételezett birtoka 33 kilométerre fekszik Borosjenőtől. Fontos indikátor az is, hogy Teleki Mihály száz évvel a török pusztítás után, a XVI. század végén tűnik fel kapitányként. NAGY (1865) említésében Teleki Jakab és László Zaránd megyében becsületgyilkosság ügyében szövetségre lépnek a Piski és Nadányi családokkal 1437-ben.

Egyébként CSÁNKI a Garázdákról csak a tóti Farkasokkal kapcsolatos bihari adásvételnél emlékezik meg. Az Arad-Békés-Borosjenő háromszög által lehatárolt területet az 1552-es, 1566-os és 1598-as török hadjáratok, illetve az 1595–96-os évfordulat eseményei néptelenítették el.

A fentiekből úgy vonhatunk szaldót, hogy bizonyítottan legalább három Teleki család létezett a XV. században a vizsgált területen. Ezek közül a Nagy-Theleket birtokló, megyei közszerplő ölyvedi ág Zaránd megyébe vezet vissza, ahol a névrokon település esetleg a Bihar megyei Telek/Nagytelekkel hozható összefüggésbe. Az 1437-ben említett Jakab és László így nagy valószínűséggel rokonságban állt az 1479-ben feljegyzett Bálinttal, illetve az 1525-ben szereplő Imrével (feltételezhetően pedig az 1466-os Lászlóval és az 1525-ös Pállal és Györggyel is).

Mérlegelnünk kell annak eshetőségét, hogy a Garázda klán több Telek nevű birtokot bírt a század közepére, illetve akár róla is neveztek települések. Ez alátámasztja KEMPELEN (1931) állítását a Békés megyei puszta-ról, melynek adományéve 1408. Ő azonban a grófitól különböző egyéb ágakat (szó szerint „zágórhidi, széki stb.”) kihaltak minősíti.

A székek (szerek) eredetileg székely telepek voltak szerte az ország területén. A XIII. századi határvédelem kialakításakor székelyek tömegesen települtek keletre, a mai Székelyföld területére, kialakítva az ottani székeket. A Garázdák „szék”-e VENDE (1904) nyomán a Zaránd megyei Bélmárkaszéknek felel meg, ahol a török időkig udvarházuk is állt. Nem összekeverendő a bihari/szilágyi Márkaszékkel, sem egyéb „szék”-ekkel (Marosszék pl. már XVII. századi Teleki-birtok). Ugyanő azonban 1469 utánra teszi a Telekiek letelepedését. Ez ellentétben áll NAGY és KEMPELEN 1414-es dátumával. Bélmárkaszék 22 km-re van Borosjenőtől, ami félúton helyezkedik el Tőzmiske felől.

Telekiek Békés megyében

Nagytúr (Mezőtúr), Ványa (Dévaványa) és (Nagy-)Telek (Köröstarcsa) a Körös mentén helyezkednek el, 15 km-es körben. A három Teleki-előnév családi összefüggése feltételezhető, amennyiben a török kiűzetése után a megszűnt Telek pusztá helyére visszatérő Telekiek vették fel a szomszédos települések előneveit.

Mezőtúr Külső-Szolnok megye elcsatolt részeként a Turul (Túr-oly) nemzetség helynevei közé sorolandó. A XV. században a csoport tagjai még Turtó, Turkeddi, Turkevi (Türkeve), Turpásztó. Nem összekeverendő a Hont vármegyei Nagytúrral, ami Kis-, Közép-, illetve Alsó- és Felső-Túrként szerepel. Utóbbihoz tartozna a nagythúri Szabó, Thúry és Szigyártó család is.

A békési Túr első említése 1205, mezővárosi jogot 1378-ban kap. CSÁNKI adatai szerint Nagy-Tur 1441/50-ig Brankovics György, Mátyás király Kállai Pálnak és Parlagi Györgynek adományozza. 1461-ben a Garázda nembeli Szilágyi Mihály kezére ment át, majd visszakerült a földesurakhoz.

OROSZ (1906) tudósít minket a nagythúri Telekiekről: a török elől Szabolcsba (1530), majd Heves megyébe húzódnak, 1582-ben királyi oklevelet nyernek. 1578-ban a borsodbeli Theleky Benedek és a Gömörben adózó Teleki Bálint is ide tartozhat. A veszély elmúltával, 1720-ban és 1754-ben Mezőtúron kívül Derecskén és Jászkiséren igazoltatnak az országos összeírásban.

Ványából létezik Alsó- és Felsőványa Pest megyében, ezek azonban még Ványként szerepelnek CSÁNKI-nál

(ma Bugyi részét képezik). Ványáról nevezik magukat a Dékány, Fodor, (halasi) Halasy, Kovács, Nagy, (kismarjai) Szabó, Szarka, Szécsen családok. Dévaványa 1330 és 1635 között Dévtag nélkül szerepel. Az előtag feltételezhetően a török kor (diván=gyűlés) romantikus maradványaként ragadhatott rá. A Békés, Heves és Külső-Szolnok vármegyék (valamint a kun szállásterületek) határán fekvő, Nagy-Telekkel határos település 1422-ben Zsigmond király által Heveshez csatoltatott. CSÁNKI szerint ez időszakban az Abanembeli Kompolti (nánai Kompoldfi) család birtokolta.

1514-ben lakosai lelkesednek a Dózsa-féle kereszties sereg jelenlétének. 1571-ben az adózók közt megjelenik Teleki Benedek és Mihály. Száz évvel később Thököly egy „Teleki uram”-at küld Ványára toborzónak (1678). (GAÁL, 1978) Márpedig itt nem gróf Teleki Mihály főkancellár-ról van szó, aki rangjában felettese (és ekkor már betegeskedik is). A ványai Telekyek címereslevele 1583-as keltezésű, a nagythúriaktól eltérően azonban nem a királytól, hanem az erdélyi fejedelemtől nyerik elismerésüket. Címeradománnyal járó kiváltságlevelük török pasát, virágot és koronát ábrázol gazdag ornamentikában. Ez egyben magyarázat a törökbarát kuruc magaviselet kitüntetésére.

Következtetések

Ha a Körös-menti Telek helyneveket összevetjük a Teleki családok előneveivel, homályos rendszer rajzolódik ki szemünk előtt. A Garázda-birtok Csarna tőszomszédságába ta-

láljuk Ölyvedet. Tőle északnyugatra Nagyteleken keresztül jutunk Ványa-Nagyvár, ellenkező irányba Ősteleken keresztül Borosjenő-Szék körzetébe.

A gróf Teleki családnak nevet adó községet az egykori Csarna-Ölyved és a mai Dévaványa-Mezőtúr vonal közti Nagy-Telek pusztában azonosíthatjuk. Párjairól, a Fekete- és Fehér-Körös találkozásánál lévő Őstelek-, ill. Nagytelekről a Kettős-Körös mentén, a bihari Telekről azonos távolsággal a Sebes-Körösön érhetjük el.

A ványai és nagythúri Telekyekről helynévtopográfiai egyezések alapján joggal feltételezhetjük, hogy egy többlételemű eredetű, mégpedig a Garázda nemzetség Teleki ágából. XVIII. századi feljegyzések számbavételekor a ványaiakat Kolozs megyében találjuk, ezen kívül Telekyket (talán a nagythúri vonalat) azonosíthatunk Szatmár, Torda és Abaúj területén. (NAGY, 1865) A RADIX családnévkereső alapján a nagythúriak a mai napig jelen vannak a térségben.

Viszonyaik értelmezésénél számba kell vennünk a társadalomformáló eseményeket, melyek közül ebben az időben a reformáció és a török fenyegetettség emelkedett ki. A szomszédos ványai Telekiek reformátusként a törökbarát Erdélyi Fejedelemség vonzá- sában élték át az időszakot. Ellenben a nagythúriak a királypárti területekre menekülve a Habsburgok kegyeit keresték. Birtokuk emlékét őrizték, katonáskodtak, majd javaikban visszahelyeztettek. Lehetett ez sorsa a teleki/ölyvedi előnevűeknek is – leszámítva, hogy az elpusztult-elvadlott településeken nem volt javuk, amibe visszahelyeztessenek.

Felhasznált szakirodalom

- ENGEL P. (2001): *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* História Könyvtár. Monográfiák 17. p. 197.
- BARABÁS S. (1895): *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I. 1206–1437.* Athenaeum, Budapest.
- REISZIG E. (1904): *Bihar vármegye nemes családai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monografia Társaság.
- CSÁNKI D. (1890): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- BOROVSKY S. (1896): *Csanád vármegye története 1715-ig I.* MTA, Budapest. p. 105.
- SZATMÁRI I. (2005): *Békés megye középkori templomai.* Békéscsaba. p. 20.
- S. TURCSÁNYI I. (2008): *A békési vár – Városunk jelentősége a középkorban.* Békési Téka 38. sz. (XVI/2.) Békés Városi Jantyik Mátyás Múzeum, Békés. pp. 21-22.
- NAGY I. (1865): *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal XIV.* Ráth Mór, Pest.
- KEMPELEN B. (1931): *Magyar nemes családok X. Grill Károly,* Budapest.
- VENDE A. (1904): *Bihar vármegye községei. Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai.* Országos Monografia Társaság.
- OROSZ E. (1906): *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai.* Eger.
- GAÁL J. (1978): *Déaványa nagyközség története.* Déaványa. pp. 139-140.